

80 let od polnočnega pakta diplomatov: Uvertura v drugo svetovno vojno

Polona Dovečar¹

POVZETEK

Prispevek predstavlja in opisuje enega izmed največjih diplomatskih uspehov 20. stoletja, ki je še danes zavil v mit. Podpis Nemško-Sovjetskega sporazuma o nenapadanju 23. avgusta 1939, ki je dokaz sposobne diplomacije in ga tudi najvišji voditelji sami ne bi zmogli podpisati brez pomoči diplomatske elite. Pakt, ki sta ga podpisali dve popolnoma različni in nasprotni totalitarni državi, ki sta se v danem trenutku srečali v sporazumu, ki sta ga potrebovali, seveda z kratkoročnim in bolj, kot ne, enostranskim delovanjem v svoji miselnosti podpisa. Sporazum, ki kaže pomembnost diplomatske depeše, ki je bila najvažnejše sredstvo komuniciranja med zunanjima politikima in nenadomestljivost diplomatov pri doseganju elitnih dogovorov, kar je ključnega pomena pri sporazumih med državami. Pakt, ki ni videl minute, da se podpiše, saj se je, vsaj iz strani Nemčije dolgo planirana vojna lahko začela. Zavezništvo, zaradi katerega je umrlo na milijone ljudi, zavezništvo zaradi katerega je marsikaj padlo v vodo. Pakt, ki je zelo zapleten, tako zgodovinsko, kot mitično. Kaj se je dogajalo in kakšni so bili razlogi, bomo razložili v prispevku. Še vedno pa ostaja precej skrivnosti in vprašanj, predvsem na ruski strani. Ko bodo le-ti pripravljeni dati zgodovino na mizo, bomo lahko ponovno raziskovali.

Ključne besede: sporazum, tajna diplomacija, depeša, Ribbentrop, Molotov

¹ Polona Dovečar, študentka doktorskega programa na Novi univerzi na smeri Diplomacija in diplomatski študiji v okviru Fakultete za državne in evropske študije. Polona je končala magisterij septembra 2018 pod mentorstvom dr. Milan Jazbeca (trenutno akreditirani veleposlanik v republiki Makedoniji) ter profesor diplomatskih študij na Novi Univerzi). Na temo »Pakt Ribbentrop-Molotov skozi analizo nemško-sovjetskih diplomatskih depeš«.

80 Years since Midnight Pact of Diplomats: Overture to Second World war

ABSTRACT

This contribution presents and describes one of the greatest diplomatic successes of the 20th century, which is still veiled in the myth. Signature of the German-Soviet Non-Aggression Pact, signed on August 23, 1939. The agreement, which is proof of capable diplomacy, the agreement which top country leaders themselves could not sign it, where diplomacy team is unreplaceable. The pact, signed by the two completely different and opposite countries, which met at the given moment in the situation. The agreement, which shows how diplomatic communication (cable), the irreplaceableness of diplomats and secrecy and confidentiality is the important key when the agreements between countries are signed. A Pact that did not see the final minute to sign it, because at least from Germany side long planned war could begin. An alliance that caused millions of people to die, an alliance that has led many plans "fall into the water". A pact that is very complex, both historical and mythical. What happened and what were the reasons for signature, we will analyze in this contribution. There are still quite a few secrets and questions, especially on the Russian side. Once they are ready to put history on the table, we will be able to re-examine it-again.

Key words: pact, secret diplomacy, cable², Ribbentrop, Molotov

Uvod

Skoraj toliko, kot je zvezd na nebu, je priložnosti, da se spominjamo in pogovarjamo zakaj se je druga svetovna vojna sploh dogodila. Osemdeset let nazaj so vsi vedeli, da ni bila nujna, ali vsaj ne nujna v tako velikem obsegu. Nad njo bo vedno visel oblak dvoma – ali bi se situacija lahko obrnila drugače? Ali bi se lahko vojni popolnoma izognili? Mnenja so seveda deljena, vprašanj se

² Diplomatska depeša – oblika diplomatske uradne komunikacije, z pomočjo katere v državo pošiljateljico pošiljajo informacije. Depeša je kratka in jedrnata ter suhoparno najpogosteje opisuje samo en problem.

poraja nešteto. Obstaja pa ena stvar katera zasluži mesto za raziskovanje in to je bistvo diplomacije in njen uspeh ali morda celo neuspeh. Mnogo ljudi nikoli ni slišalo za Pakt o nenapadanju Ribbentrop-Molotov, ki je bil uvertura v drugo svetovno vojno in zato prispevek namenjamu ravno temu slovitemu sporazumu in veliki okrogli obletnici od njegovega polnočnega podpisa, kateremu je sledila precej vesela zdravica. Zasluga gre ljudem, ki so prisegli da bodo zelo dobro poskrbeli za interese lastne države. Ljudje – diplomati, ki nikoli ne klonejo, tudi takrat ne, kadar so njihovi prijateljski partnerji v konfliktu, ki se kliče vojna. Po koncu vojne sledi mir. Vojna je stvar vojščakov, mir je stvar diplomatov. Ali je bilo v eni najhujših vojn tudi tako?

Na več načinov bomo razložili strateške razloge, ki so združili Nemčijo in Sovjetsko zvezo v podpisu pakta o nenapadanju. Omejili se bomo na več razlogov, da bo dolga zapletenost skrajšana in razumevanje logično. Prvič, zakaj so si diplomati prislužili takšno čast, da so uspeli tako pomembno, strateško in tajno informacijo pripeljati na zaključek sporazuma? Druga pomembna stvar je primerjava interesov države, ki so jasno in zelo strogo zapisani v velikem številu diplomatskih depeš. In tretjič, bomo poizkusili razumeti, zakaj sta se dve tako različni državi odločili, da naredita diplomatsko potezo v točno določenem trenutku ter z zelo močnim zaupanjem v veljavnost le te. Prispevek prikazuje izvrstno prakso vojnih diplomatov in dosežke, kjer lahko nemogoče postane mogoče. Diplomati so uspeli zaustaviti in preprečiti marsikatero vojno, ravno tako so zanetili vojne. Diplomacija je tisti del državnega sodelovanja, ki temelji na miru in ne zataji tudi, v času vojnih spopadov, ko so največkrat vsi dogovori med državami prekinjeni in neveljavni. Kaj je pripeljalo dva tako različna a hkrati enaka sistema, da sta podpisala pakt, ki ga danes kličemo tudi "pakt s hudičem", je še vedno zgodba, ki buri mite. Vendar logična razmišljanja ter praksa podajata zanimive odgovore, kjer pa ne smemo zanemariti dejstva, da gre za dva psihološka zmešana voditelja, brez katerih se ne bi zgodila zgodovinska tragedija.

80 let od polnočne diplomatske zdravice

Ne glede na dejstvo, da je o drugi svetovni vojni napisanega in objavljenega ogromno pisnega materiala, ravno tako je mnogo založniških del o vojni diplomaciji, še več o nacizmu in komuniz-

mu, je osemdesetletnica od začetka druge svetovne vojne v omenjenem prispevku pristopana drugačna. Visoka obletnica s simbolično spominsko noto, močnejša kot kadarkoli. Zelo pogosto je, da avtorji pišejo o nacizmu, v bistvu, nacizem in obdobje druge svetovne vojne je najbolj opisano obdobje v naši zgodovini. Če pa iščemo prispevke in vsebine o dejstvu, da je ogenj druge svetovne vojne zanetil pakt, kratek in precizen, ne bomo našli mnogo vsebin. Sporazum, ki ga je definiral samo en stavek. Njegov podpis pa je bil dolgo čakana zelena luč za eno najhujših bitk na svetu. Bitka, kjer sta se srečala nacizem in komunizem. Bitka, ki je pokopala milijone žrtev in radikalno spremnila Evropo še dolgo po končani vojni. Bitka, katere konec je prinesel novo vojno in razcepil svet na dva bloka. Vendar, brez diplomacije in njenih veščin ter pomembne vloge, ne bi bilo podpisa pakta. Vendar – kaj bi bilo potem?

Celoten zgodovinski obstoj diplomacije in to je vse od plemenskih časov, kjer najdemo njene prve izvirne pojavne oblike, je njena glavna vloga zagotavljanje prijateljskih in mirnih odnosov med državami z pogajanjem. Takšna oblika odnosov je preprečila že mnogo vonj in konfliktov. Ali je morda diplomacija zanetila drugo svetovno vojno? Lahko to štejemo kot diplomatski uspeh ali neuspeh?

Evropa je utrpela masovne spremembe med prvo in drugo svetovno vojno, bila popolnoma spremenjena po strukturi držav in zemljevidu. Seveda je to bil rezultat bojev v dveh vojnah, ki so imele krut in slab scenarij 20. stoletja. Danes vemo, vsaj menimo, da vemo, skoraj vse razloge, zakaj se je scenarij druge svetovne vojne pripetil. Ravno tako vemo, da je hudičevo seme bilo posejano zelo hitro po tem, ko je prva svetovna vojna bila končana. Seme je samo rabilo čas, da raste in izoblikuje dobre strategije z ljudmi, ki so komaj čakali, da se povzdignejo in stopijo na podeste slave.

Ampak tukaj pišemo o uspehu ali polomu diplomacije osemdeset let nazaj, diplomacije, ki je pokazala nezavidljiv uspeh in je imela veliko dela po prvi svetovni vojni. Nikakor ne smemo zanemariti dejstva – po končani vojni je čas za mir in diplomacija skupaj z zunanjo politiko regulira odnose z državami, kjer ima interese. Diplomacija je vsekakor bila zaposlena že od začetka 20. stoletja. Sploh ameriška s situacijo v Evropi. Vedno pa je njeno delovanje izjemnega pomena za zunanjo politiko, da uresničuje zunanje politične cilje in tako je bilo tudi v primeru, ki ga bomo prikazali skozi prispevek.

Nemčija in Sovjetska zveza – nezaželeni državci

Tukaj in takrat sta bili; Nemčija in Sovjetska zveza. In bila je Evropa. Vsi geografsko na istem kontinentu, vsi mejni sosedje. Vsi med seboj geopolitični nasprotniki. Vsi so imeli močno vero v sebe in močno upanje v boljšo prihodnost, zmagovalno prihodnost. Ampak, znano je dejstvo, da se načrti brez kapitana lahko hitro spremenijo.

Kot smo že omenili, veliko je bilo razlogov med obema svetovnjima vojnama, da je diplomacija imela polne roke dela, sploh takrat ko je uspešno skrbela za dovoljenje ne-izvajanja Versajske pogodbe Nemčiji in mnogokrat zatisnila oči, da popušča edini in glavni krivi državi za vojno. Prvič, paralelno obstajanje dveh nasprotnih sistemov, kapitalizma in socializma. In kot drugo, veliko poslabšanje vseh kapitalističnih nasprotij, ki so pripeljala do druge svetovne vojne. Diplomacija je imela največje delo, ki se je rezultiralo, kot razdeljen evropski blok. Na eni strani so bili zavezniki, na drugi strani centralne sile. Politika popuščanja, sprave in zagotovila iz zmagovalnih držav so odprla vrata Nemčiji v novo vojno-drugo svetovno vojno. Kljub državam zmagovalkam je bila velika notranja konkurenca med državami, zato je bilo implementiranje Versajske pogodbe zelo ovirano. Ameriška diplomacija se je na svoj način trudila stabilizirati situacijo v Evropi. Na drugi strani Nemčija ni spustila nobene prilike, ko je prišlo do nasprotovanj med državami zmagovalkami in se je spretno umikala izpolnjevanju obveznosti iz Versajske pogodbe, hkrati pa je rastla in jačala svojo vojaško moč.

Sovjetska diplomacija je delovala mnogo mirneje in ni zavračala nobenih potencialnih sodelovanj s kapitalističnimi državami. Država je bila izolirana, nihče se z njo ni ukvarjal, zato je z veseljem pozdravila in sprejela vse sporazume in predloge z Zahodom, nasploh trgovinske. Pogumna in vztrajna borba sovjetske vlade za mir, je prinesla počasno rast in sloves v mednarodnem slovesu, dejansko prepočasno za tisti čas. Ampak diplomacija zahodnih imperialističnih držav je zavrnila vse sovjetske predloge. Namesto, da bi si države organizirale diplomacijo zavezniških držav proti Nemčiji, so še naprej nadaljevale implementirati politiko popuščanja proti nemški agresiji. In dejansko verjele vanjo, kar ja kazalo na zelo slabo poznavanje Hitlerja, ki je bil znan po tem, da ne uresničuje nobenih dogovorov. Pogodbe, ki jih je pripravljajal sam, se je

znal zelo dobro držati. Do takrat – ko je menil, da je dovolj dobro izpolnil obveznosti in svoje koristi. S prekinitvijo in zlomom političnih pregovarjanj s Sovjetsko zvezo, Francijo in Veliko Britanijo so pokazali svojo anti-hitlersko namero in odprli pot nemškemu fašizmu. Namesto da bi zavezniške države organizirale diplomacijo zavezništev proti Nemčiji, so še naprej implementirale politiko popuščanja proti nemški agresiji. Nevarnost, ki je pretila svetu s strani fašistične Nemčije, je bila očitna. Hitler je uspel maskirati njegovo maščevanje z zagotavljanjem miru. Njegova diplomacija je vabila države posamično na pogajalska srečanja o sporazumih, a istočasno je planirala križarsko vojno proti Boljševikom, katere je Hitler izjemno preziral in sovražil. Sovjetska diplomacija je utrjeno urgirala, da združi države v redu, da zagotovijo kolektivno varnost. S prekinitvijo političnih odnosov s Sovjetsko zvezo je Velika Britanija zlomila črto pred Hitlerjem in odprla vrata nemškemu fašizmu.³

Zahod je mnogo let popuščal Hitlerju ter njegovih brihtnim idejam in zahtevam. Zahodna Evropa je poizkusila veliko, da bi slepo verjela dejstvu, da Hitler ni nevarnost za Evropo. Seveda so se zelo motili, dejansko je bil nevarnejši, kot so si njegovi sosede lahko sploh predstavljali. Njegova diplomatska ekipa mu je pomagala, da so peljali pragmatiko politiko pod krinko, ki je kazala inteligentne rešitve. Zahod je bil, žal, preveč okupiran sam s seboj. Iz s situacijami samozagledanosti, sta predvsem Velika Britanija in Francija počasi dovolile Hitlerju veliko svobode do njegovega zelo nevarnega in zmešanega nacizma. Na eni strani so bili zelo prestrašeni, a na drugi strani so bili prepričani, da Hitler ne bo začel nove vojne. Prepričani, da ni pripravljen, niti vojaško opremljen. Vsaj zaenkrat še ne. Države zaveznice so s svojo skromno akcijo dejansko pomagale pri vzdigu nacizma.

Edino Sovjetska zveza, katere absolutni vodja je bil Stalin, se je počutila osamljeno na svetovnem zemljevidu. Pozabljena, zapuščena. Besna, da jo je Zahod izpustil pri pomembnih sporazumih. Ignorirana mnogokrat, ni ji bilo ponudeno da bi sodelovala pri reševanju težav prve svetovne vojne, kot enakovreden partner. In z vsem velikim mahanjem, ki ga je Sovjetska zveza namenila zmagovalkam, ni bilo zadovoljajočih rezultatov. Vsaj ne v pričakovanem obdobju. Sovjetska zveza je bila podcenejena s strani Zahodnih dr-

³ Potemkin, 1948, str. povzeto

žav. A hkrati je bila prestrašena zaradi agresije Vzhoda. Redko pa je pomislila, da ima režim, ki je bil eden redkih na svetu v tistem času in da takšnega režima nihče ne mara in nihče ne želi imeti opravka z njim. Država je bila slabo industrijsko razvita, zaostajala je za sosedi, integracije ni bilo videti v prihodnosti. Občutek je bil slab in grenak. Na drugi strani se je soočala z državami zmagovalkami, ki so cvetele z močjo, umetno inteligenco, vojno opremljenostjo in tehnologijo. A Sovjetska zveza je imela vodjo, ki je brisal ljudi, nkot domine in njegove čistke so bile, kot žetje žita. Država je imela za seboj več neuspešnih poizkusov, da bi sodelovala v sporazmih proti nacizmu. Pot je pripeljala Stalina do spoznanja, da mora najti hitro rešitev. In rešitev je bil »Pakt s hudičem«. Pakt z velikim ideološkim sovražnikom. Vendar zanj je bila to logična rešitev v danem trenutku. Pakt, ki je državi prinesel več kot leto dni miru, čas za razvoj vojne industrije in zbiranje vojske. Res da niso imeli industrije, vendar so imeli surovine, ki so bile ključne za njegovega sovražnega prijatelja. Imeli so tudi znanje. Kmalu so našli »business-to-business« rešitev s pomočjo diplomatske ekipe. Oskrbovali so Nemčijo s potrebnimi surovinami, Nemci pa so izdelovali vojno tehnologijo. In to zelo uspešno. Da zadnjega dneva, dokler se ni zgodila Barbarossa⁴, sta državi izpolnjevali člene iz Pakta o nenapadanju ter trgovinskega sporazuma zelo dosledno in natančno. To je prava diplomacija.

Med-vojno obdobje odkrivanja diplomacije

Prva svetovna vojna je pometla z Evropo, spremenila njen zemljevid zavedno, prestrašila ljudi in bila hkrati hiter razlog za nove dogodke. Simultano sta obstajala dva absolutna sistema – komunizem in kapitalizem, ljudje so stradali lakoto, čutili strah in bili razdvojeni. Nemčija je bila velika poraženka. Države okrog nje so bile zaposlene samo s svojimi cilji, ki so bili izjemno egoistično naperjeni proti ljudem, narodom in skupinam. Države so želele samoodločanje. Njihov velik cilj je bila možnost uničevalne situacije Nemčije, ki je imela ogromno bogastva. V tistem trenutku se je pojavil ameriški predsednik Wilson in jim ponudil rešitev, kar je bila njegova diplomatska rezultanta, ameriške prakse. Ko

⁴ Barbarossa – tajna vojna operacija, kjer je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo leta 1941, v svojem tajnem planu bliskovite vojne, ki pa ji ni uspela po načrtih. Nemčijo je porazila Sovjetska zveza po dolgem vojskovanju.

je prišel čas, da Evropa stopi skupaj proti sovražniku okupatorju, so bile države preveč obremenjene same s seboj, da bi naredile varen ščit. Takšna zanemarljivost jih je stala nove vojne.

Države zmagovalke prve svetovne vojne so zelo hitro spoznale, da se Nemčija ne drži obveznosti iz Versajske pogodbe in da najverjetneje pripravlja maščevanje, vendar temu spoznanju nekako niso verjele. Ko so zadeve začele jemati resno in vzpostavljati diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo, da bi poiskale lastno zaščito, se tega niso lotile kvalitetno. Zgodba se je kmalu obrnila drugače. Z ustanovitvijo Sil Osi (centralne sile), je začel Versajski mir razpadati. Države zmagovalke so bile med seboj preveč tekmovalne, da bi lahko bile dovolj učinkovite in suverene v boju proti Nemčiji in centralnim silam. Velika Britanija je ustrahovala Francijo, niso pa imeli veliko opravka z Nemčijo in velikih interesov po obrambi. Anglija in Francija sta se borili za Porurje, Sudetsko območje ob reki Ren, ki je bilo Nemčiji odvzeto z Versajsko pogodbo. Območje bogato s premogom in jeklom. Leta 1922 sta Nemčija in Sovjetska zveza podpisale Rapalsko pogodbo, kar je bil bumerang državam zmagovalkam, ki so pogodbo poizkusile izpodbiti. Neuspešno seveda. Države so celo imele ideje o napadu na Sovjetsko zvezo.

Francija, Italija in Velika Britanija so v med-vojnem obdobju močno ojačale svoje diplomatske aktivnosti. Njihov skupni cilj je bil, natančno sledenje odvijanja Versajske pogodbe, paralizacija Nemčije z odvzemom vojnega letalstva, orožja in surovin v največji meri, kar je možno. Nemčija je imela sedemdeset milijonov več prebivalcev kot Francija ali Anglija in iz tega razloga je predstavljala potencialno grožnjo svojim sosedam, ki niso želele tvegati vojne. Vseeno pa so zmagovalke podcenjevale Nemčijo, namesto da bi z njo vzpostavile diplomatske odnose. Nažalost, niso bile željene in pripravljene spoznati, da bi vzpostavitev le teh bila boljša odločitev. V tem času je Nemčija bila že globoko v prvo-razrednih diplomatskih pogajanjih s Sovjetsko zvezo, v bistvu vse od leta 1922, ko je bila podpisana Rapalska pogodba. Sovjetska zveza je iskala partnerstvo. Nemška diplomacija je bila zelo vztrajna, vljudna, spoštljiva, pragmatična in se je obnašala točno tako, kot je Sovjetski zvezi odgovarjalo. Kljub večkratnim poizkusom, da bi pakte sklenila s Francijo in Veliko Britanijo, se je odločila, da opcijo poda Nemčiji. Zahodne države so namreč peljale zelo nizko spoštljivo diplomatsko komunikacijo, včasih

so pošiljale drugo razredne diplomate na pogajanja, vse skupaj je Sovjetska zveza razumela za poniževanje, kar jim je zaprlo vrata.

Mnogo dogodkov in pogodb, ki so se podpisale v obdobju pred drugo svetovno vojno je imelo dvojno vlogo. Nekatere so Nemčije podale velik pospešek in še večjo moč, nekatere so ji dale svobodo, ki jo je tajno Nemčija odlično izkoristila in realizirala. V bistvu so se zmagovalke odpovedovale Nemčiji in jo zapuščale. Lokarnski sporazum iz leta 1925 je pomembena rehabilitacija Nemčije z Zahodom. Z njim si je Nemčija izborila veliko opuščanje reparacij in Versajske pogodbe. In s tem dobro izhodiščno pozicijo za kovanje še večjega maščevanja. Velika Britanija in Francija sta napačno poiskusile regulirati mir. Vsekakor pa je Zahod imel tajne plane – usmeriti nemško agresijo proti Sovjetski zvezi. Proti sovjetska namera je bistvo Lokarnskih sporazumov. Ravno zaradi njih je Sovjetska zveza ponovno doživela hladen šok, saj je bila spregledana.

Po koncu obširne ekonomske krize leta 1929, je Nemčija dobila popravek reparacij na Laussanski konferenci leta 1939. Sama je doživela razne učinke gospodarske krize, vendar ideologija ni bila poškodovana. Močnejši, kot kadarkoli so nadaljevali povečevanje Hitlerja in kazali ostre zobe Zahodu ter vztrajali na doseganju svojih ciljev.

Z Münchensko konferenco, je bilo Nemčiji vrnjeno Sudetsko⁵ območje na Češkoslovaškem. Tako je bila Češkoslovaška razkosana. Sporazum je bil podpisan s težkim srcem, ampak Zahod je bil prepričan, da je to edina možna pot za izognitev okupacije. Hitler se tudi tega sporazuma ni držal. Ko je dosegel svoje cilje in si ojačal svoje desno krilo ter se izognil borbi na dveh frontah (sporazum Ribbentrop-Molotov), je lahko pričel vojno z napadom na Poljsko. Hitler je vodil zelo taktično diplomacijo nasproti Veliki Britaniji, iz nje se je celo norčeval. V skladu z naivnostjo in zaupanjem, je Zahod pokazal, da pelje staromodno in slepo diplomacijo. Pogodbo s katero so napačno mislili, da bo prinesla mir. A istočasno je na drugi strani Sovjetska zveza doživljala trenutke ignorance, kar je takrat prineslo resno grožnjo. Morda se je takrat edina zavedala, da je Zahod s temi potezami dejansko pomagal Hitlerju in nacizmu pri okupaciji Evrope.

⁵ Sudetsko območje, območje poseljeno pretežno s sudetskimi Nemci.

Diplomatski odnosi med Nemčijo in Sovjetsko zvezo

Diplomati so uspešni samo, če imajo kontakte in dobre zveze. Od njih je odvisno, kakšna oblika virov informacij je ključnega pomena za njihovo delo. Informacije so fundamentalne za poznavanje situacije. Zato se morajo precej gibati, biti prisotni na različnih prizoriščih in dogodkih, stopiti v stike s čim večjim številom ljudi, od katerih lahko prejmejo pomembne informacije⁶.

Kljub dejstvu, da sta obe državi imeli totalitaristična režima, je razlike najti precej težko. Pogledati moramo globlje v osnovah in teoriji ter ideologiji. Praktično, režima izledata enako, vendar je izvajanje precej različno. Kljub temu so nekatere države podedovale sisteme strahu, zatiranja in nasilja. Pred drugo svetovno vojno je bil parlamentarni sistem zasidran samo v Veliki Britaniji, Franciji, Češkoslovaški in skandinavskih državah.

Obe pogodbeni državi sta imeli podlago iz miru v Brest-Litovsk sporazumu. Kakorkoli, leta 1939 je Sovjetska zveza doživela dovolj odstopanja od Zahodnih sil, hkrati je Nemčija nujno potrebovala izognitev borbe na dveh frontah, saj tega nikakor ne bi izdržala. Sovjetska zveza je uspešno preoblikovala svojo diplomacijo v letih pred drugo svetovno vojno, med tem ko je Hitlerjeva moč v Evropi rastla in si tako priskrbela vso pozornosti. Med tem preusmerjanem pozornosti, je bil Stalin okupiran s svojimi čistkami, kjer je pomoril precej svojih ljudi. Hitler je bil aktiven v svojih etničnih čiščenjih Židov, s tem je izvajal svojo antisemitski sovražno nastrojevo psihološko politiko. Münchenska konferenca je prinesla konec prijaznosti in samoodločanja Stalina, ki je trdo vztrajal da ponudi priložnost svojemu največjemu ideološkemu sovražniku. In tako je bila pot, ki je vodila do Pakta o nenapadanju, položena.

Hitler je bil poznan, kot odličen retorik, kar mu je pomagalo pri doseganju ciljev skupaj z njegovo diplomacijsko ekipo. Skupaj so izvedli zelo pomembne in tajne dogovore, s katerimi je gradil vojaško bogastvo izven svoje države. Zato je bilo logično, da je izbral Sovjetsko zvezo za svojega strateškega partnerja. Država je imela surovine in upanje po nenapadanju, med tem, ko bi on začel zadajati rane Zahodu, rane, ki so ga bolele že dlje časa. Stalin je bil oseba, s katero se ni bilo šaliti. Vodil je državo izjemne velikosti, ki je imela ogro-

⁶Jazbec, 2007, str. 128.

mno naravnih surovin in še več človeških resursov. Ampak problem komunističnega sistema je bil ta, da nikjer ni bil zaželen. Tako je tudi Hitler na drugi strani bil izjemno anti-stalinistično usmerjen.

Hitler – kakorkoli je bil »psihopat« v svoji osebnosti, skupaj s svojimi kratkimi trenutki norij, je imel v sebi nekaj »nemške« krvi v delovanju dobre politične kariere. Ta skupek znanj in izkušenj mu je pomagal, da je vpeljal in izvedel skupaj s svojo diplomacijo veliko politik in sporazumov. Nemčija je bila od nekdaj znana kot država, ki vodi pragmatično politiko, čisto politiko, pravilno politiko. Politiko ki je delovala stabilno, soglasno in odločno. Edino sam Hitler – je bil posebnež, ki je znal zlomiti pravila (kot je pogodba iz Versaja ali prepoved izdelave vojnega orožja), diplomatsko se je znal izogniti pravilom, da Nemčijo osvobodi rešetak.

Na drugi strani Pakta o nenapadanju je bil Stalin – oseba, o kateri privatnost in osebnost je zelo težko razložiti. Vemo, da je bil zelo močno anti-hitlersko orientiran, pa je vseeno podpisal pakt z njim. Ko je premagal Nemčijo v vojni leta 1941, je žrtvoval Kominterno. Čeprav danes izgleda, da je Stalin, za slavo zmage, žrtvoval milijone svojih ljudi v borbi proti Hitlerju (samo veliko število mrtevih vojakov je bila formula za zmago), moramo vedeti, da vojne ni sprožil sam – Hitler mu jo je serviral. Moral se je boriti – dejansko pa bi lahko vojno dobil z mnogo manj trupel. Kljub dejstvu, da se je boril proti zaostalosti generacij, po končani vojni nekako ni uspel ustvariti mirnega ravnovesja med kapitalističnimi državami. Uspel mu je izjemen napredek, ki je pustil agrarno državo za seboj in Sovjetsko zvezo peljal v smeri industrializirane države. Kakorkoli, prisotnost Združenih držav Amerike in po-vojna moč ni uspela ustvariti ko-eksistence.

Stalin je bil človek, tiran in morilec. Bil je groza in strah tedanjega časa. Imel je ogromno psiholoških trenutkov, v katerih je delal korake in poteze, ki so bile močno povezane z likvidacijo ljudi. Če ga lahko s kom primerjamo, ga moramo primerjati z Hitlerjem⁷.

Polnočna zdravica Ribbentropa, Molotova in Stalina 23. avgusta 1939

Čeprav pakt ni videl ure, da se podpiše (vsaj iz nemške strani), njegova finalizacija nikakor ni dala stabilnega občutka vse do za-

⁷ Šömen, Vse Stalinove ženske, Svet 24, e-vir.

dnje minute podpisa. Situacija je bila napeta in kompleksna. Razumevanje ni tako enostavno, kot se zdi na prvi pogled. Glede na občutljivost Stalina in končnih pritiskov Hitlerja, bi lahko diplomatska moč in napor hitro padli na nično točko. Jasno je, da je mnogo enostavneje organizirati slabo, kot dobro.

Uspešna diplomatska ekipa stoji za kreacijo pakta in njegovo realizacijo. Na nemški strani je bil to zunanji minister Joachim von Ribbentrop ter na sovjetski strani zunanji minister Mikhaylovich Molotov. Diplomatska predstavnika Weizsäcker in Schulenburg sta močno sodelovala v diplomatski komunikaciji, šlo je za najvišja predstavnika veleposlaništev. Nikakor pa nobena odločitev ni bila sprejeta brez potrditve Hitlerja in Stalina. Državi ste v času petih mesecev izmenjavali diplomatske depeše na dnevni ravni, nemški arhiv Ministrstva za zunanje zadeve v Berlinu jih beleži, več kot 1000. Usklajevanja, pogajanja in korespondenca se je pričela že v začetku aprila 1939, pakt je bil podpisan avgusta istega leta, ravno tako tajni protokol in trgovinski sporazum, istočasno. Septembra 1939 so sporazumu dodali nekaj sprememb glede interesov na Balkanu in v Baltskih državah.

Kljub dejstvu, da je bil Stalin sumničav in nezaupljiv vseh pet mesecev pred podpisom pakta in se je nekako izogibal pogajanjem, je zavoljo nemške agresije celo zamenjal zunanjega ministra Litvinova za Molotova, na začetku pogajanj. Litvinov je bil namreč Žid. Omenjena poteza je bil čisti znak, da je bil pripravljen na mizo položiti priložnosti in možnosti sodelovanja.

Maja 1939 je nemško zunanje ministrstvo v Berlinu prejelo diplomatsko depešo iz Moskve, kjer so javili, da je zunanji minister Molotov zamenjan, kljub temu, da je bil na sredini pogajanj z angleško diplomatsko delegacijo. Odločitev bi naj bila Salinova spontana, v okviru njegovega globokega nezaupanja svojim ljudjem in celotnemu kapitalističnemu svetu⁸. Iz omenjene depeše razberemo, da je zamenjava zunanjega ministra Litvinova bila presenečenje. Ampak Stalin si je pustil odprta vrata za pogajanja z Nemci, če bi se pogajanja z Britanci slučajno izjalovila. Konec koncev, vsaj po njihovem mnenju, je bila Sovjetska zveza zelo blizu podpisa zavezništva z Zahodom, kar je dalo Hitlerjevemu diplomatskega svetu vedeti, naj z reakcijami počaka. Kljub temu, da sta obe državi prezirali in zavračali državne sisteme

⁸ Lilian Goldman Law library. Nazi-Soviet Relations Page. Yale Law School. The Avalon project, 2008, e-vir.

druga druge, sta si pustili možnosti in priložnosti odprte. Nobena ni želela tvegati. Obe državi sta taktizirali in ohranjali pogovore samo na nivoju ekonomskih odnosov.

Konec meseca julija, se je nemcem začelo muditi, Ribbentrop se je osebno vključil v pogajanja in močneje pritisnil na Sovjetsko zvezo. Poljski konflikt in interesi na Baltiku so postali glavna tema pogovorov z Molotovom. Do meseca avgusta se je ves diplomatski vrh vključil v pogovore, kjer so se skupaj po hitrem postopku uskladili glede trgovinskega sporazuma, interesnih področij in najbolj pomembnem – Paktu o nenapadanju. Trgovinski sporazum vreden 400 milijonov nemških mark je zagotavljal Sovjetski zvezi posojilo v obliki izvoza, uvoz v Sovjetsko zvezo pa je vključeval dobavo surovin ter poplačilo posojila iz leta 1935 ter dobavo sovjetskega blaga pod nemško-sovjetskim sporazumom iz leta 1938.

23. avgusta, na večer podpisa Pakta so udeleženci hkrati podpisali še tajni protokol, kjer so razdelili interesna področja Baltskih držav (Finske, Estonije, Latvije in Litve). Severna meja Litve je predstavljala mejo med vplivnimi območji. Interese Litve in regije Vilne sta pokazali obe strani. Skrivni protokol je prav tako reguliral teritorialno in politično reorganizacijo področij, ki so pripadala Poljski. Meja bi potekala v bližini rek Narev, Visle in San. Sovjetska zveza je prav tako izrazila interese v Besarabiji.

Septembra, uradno po začetku druge svetovne vojne, ko Poljska ni več obstajala, sta državi podpisali še eno pogodbo glede mej in prijateljstva na ozemlju bivše Poljske. Dodali sta zaupni protokol, kjer se je Sovjetska zveza strinjala, da ne bo ovirala prebivalcev Rajha ali katerihkoli ljudi nemškega porekla, ki so živeli na področju bivše Poljske pod jurisdikcijo in bi želeli migrirati nazaj v Nemčijo. Z dodatnim tajnim protokolom sta državi ponovno spremenil Baltske interese in tudi tiste na področju Litve, ki so sedaj spadali pod vplivno področje Sovjetske zveze, medtem, ko sta Lublin in del Varšave padla pod vplivno zono Nemčije.

Ko sta državi uredili svoje interese na Poljskem, države ki ni več obstajala, 28. septembra 1939, sta še poglobili močno vez Pakta, ki se je nanašal na vojno stanje in dogodke. Državi sta se še močneje skupno povezali proti Franciji in Veliki Britaniji, če bi slučajno omenjeni državi napadli Nemčijo ali Sovjetsko zvezo. Podpisali sta deklaracijo, ki v sedanjem času izpade absurdna in nemogoča za branje, vendar je v tistem času pomenila železno dejstvo,

v katerega je Stalin trdno verjel. Deklaracija pravi, da sta državi z podpisom pogodbe v istem dnevu rešita težave, nastale pri razpadu Poljske države in ustvarita osnovne pogoje za dolgotrajen mir v Evropi. Želja po koncu vonje je obstajala, vendar če do nje ne bi prišlo in bi Zahod ostal še naprej neučinkovit ali neaktiven, bi to pomenilo, da sta Francija in Velika Britanija odgovorni za nadaljevanje vojne. Iz takšnih dejanj se je ponovno pokazala kritična psihološka zmešanost obeh voditeljev, ki so trdo bili zagledani sami vase in verjeli v svoje dobro, ki bi naj nadvladalu zlu.

Državi sta podpisali konkreten sporazum, pakt ki je bil v osnovi napisan pod Stalinovimi rokami, kar pa nikakor ni motilo Hitlerja. On je imel svoje plane, kjer ga nihče ni mogel ustaviti. Tega slavnega dne, 23. avgusta je bil podpisa Pakta v zamudi in je bil podpisan pozno ponoči. Na samem podpisu, sta bila prisotna oba zunanja ministra, tako Ribbentrop kot Molotov. Podpisu Pakta je prisostvoval tudi Stalin osebno. Po podpisu so si segli v roke in visoko dvignili kozarce na zdravico, ki je bila namenjena Hitlerju. Pakt je bil precej dobro sprejet v obeh državah, seveda s predpostavko da so mediji in glas govora pod vplivom voditeljev. Prvega septembra je Nemčija napadala Poljsko in jo zlomila v dveh tednih.

Podpis pakta z Nemčijo je imel določeno logiko iz političnih razlogov. Bil je namreč alternativa, medtem, ko je zavezništvo z Veliko Britanijo in Francijo propadlo. Iskreno rečemo, demokracija in Zahod, ki je bil takrat že zelo popularen, je kar klical po zavezništvih. Med tem, sta London in Paris obljubila varnost Poljski leta 1939 v primeru nemškega napada, hkrati pa sta dajala Sovjetski zvezi obrambno koalicijo. Stalin se je zavedal, da bosta tako London kot Paris najverjetneje obrnila hrbet Poljski in tudi njim v primeru nemškega napada. Tako je za Sovjetsko zvezo izgledala najpametnejša odločitev, da sklene sporazum z Nemci in opazuje kapitalistične države, kako se bojujejo. Stalinov plan je bil, da ostane močan do konca vojne⁹.

Razlogi za podpis pakta o nenapadanju

Dogovore in razloge za podpis Pakta o nenapadanju najdemo predvsem v potrebi po zavezništvu v varnem desnem boku za nemško stran in potrebe po surovinah, za orožja, ki ga sami

⁹Snyder, 2013, povzetek.

niso smeli proizvajati. Na nasprotni strani si je Sovjetska zveza za-varovala levo krilo in si kupila vsaj dobro leto časa, čas za urjenje in zbiranje vojske in vsekakor se ni želela konfrotirati z Nemčijo, še vsaj nekaj časa ne. V bistvu sta obe državi bili nepripravljeni za vojno na obeh straneh. Sovjetska zveza je nujno potrebovala posojila, oba državi pa sta imeli potrebo po trgovinski menjavi za preživetje.

Weizsäcker, ki je bil v tistem času sekretar na nemškem zunanjem ministrstvu je v svojih Spominih¹⁰ na pakt, zapisal, da so pogajanja s sovjeti nanj pustila velik vtis. Morda bi Nemčija uspela zadržati zahodne sile in še naprej graditi na zavezništvu s Sovjetsko zvezo. Omenjeni pakt je vsekakor bil izpolnitev Hitlerjevih želja pri razširitvi nemškega življenjskega prostora – na ozemlju Sovjetske zveze in Poljske. Vendar junija 1939 je bilo kristalno jasno, da želi podpisati pakt predvsem iz razloga napada in delitve Poljske države. Kmalu je Weizsäcker spremenil svoje mišljenje in začel upati, da bodo zahodne sile spregledale nujnost in zmagale ter da ne bo Stalin tisti, ki bo imel bonifikacije od vojne. Weizsäcker je čutil, da britanci niso naredili dovolj dobrih potez, da bi Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Stalin seveda tega ni želel slišati, močno je verjel v pogodbo, predvsem v dogovor s Poljsko, teritorijem, ki sta ga osvajala skupaj. Ker na zahodu nobeni državi ni uspel napredek v pogajanjih s Sovjetsko Zvezo je Weizsäcker verjel, da se vojni da izogniti. Sovjetska močna volja, angleška moč in italijanski poizkusi vpliva na železni pakt iz maja 1939, bi naj zadržali Hitlerja nazaj. Ampak on je peljal svojo ideološko vojno proti Poljsko, katero je pa želel zadržati znotraj njenih meja, kar pa je bilo dejansko nemogoče¹¹.

Geordetsky je objavil zanimiv članek, kjer nakazuje na predvidevanja, da je v podpisu Ribbentrop-Molotov pakta o nenapadnju, Stalin bil motiviran v pohlepu po teritoriju, ki bi ga dobil skupaj z Nemčijo. Pregled zavezniških arhivov in sovjetskih virov razkriva, da je Stalinova zunanja politika bila brezobzirna realna-politika, v kateri prevladuje uresničevanje sovjetskih relativnih slabosti. Vendar pa pakt ni veljal za zanesljivo jamstvo za zahodne meje Sovjetske zveze glede na globoko zakoreninjen sum Stalina o britansko-nemški spravi. Tako je namesto zavezanosti Nemčiji in delitvi Evrope na sfere vplivnosti, Stalin strogo nevtralnost obrav-

¹⁰ Hill, 1974, povzetek.

¹¹ Hill, 1974, Str. 33.

naval kot kronalni uspeh njegove diplomacije. Taka nevtralnost pa je ostala negotova v celotnem obdobju med-vojnega obdobja med 1939-1941 letom. Sovjetski benigni odnos do Nemčije je bil iztisnjen, premišljeval je o zavezniških akcijah proti svoji državi in globokemu grozljivemu strahu v Kremlju zaradi britanske popustljivosti v prihodnji vojni z Nemčijo. Posledično, zlasti po padcu Francije, je bil Stalin prisiljen uporabiti tako nadvse subtilno dvojno diplomacijo, da je bil njegov pomen pogosto izgubljen pri njegovih partnerjih. Njegov obsesivni sum o ločenem miru je otežil njegovo presojo in prispeval k paralizi, ki ga je udarila, ko se je vojna približala¹².

Uravnotežena interpretacija pakta in njegove posledice so še vedno zavite v mit. Poleg tega so zgodovinarji še vedno pod vplivom ogorčenja, ki prevladuje v zahodni Evropi po sklenitvi pakta, nekritično sprejetje sodobne sodbe, ki so jo sovjeti vrgli v Nemčijo. Te težnje ne smemo zanemariti. Hitlerjeve odločitve za boj proti Sovjetski zvezi ne moremo več gledati kot na surovo agresivno dejanje, ampak kot na »preventivno vojno«. Operacija »Barbarosa« je tista, ki opravičuje tradicionalni nemški geopolitični interes in grožnja, ki jo Nemčija in civilizirani zahodni svet postavlja na Stalinov odvraten totalitarni režim¹³.

Dan črnega traku

Podpis pakta je za Hitlerja pomenil velik diplomatski dosežek. Diplomatska kvantitavnost in kvalitativnost njegovega diktatorstva je paradigma dvajsetega stoletja. Njegova diktatura je bila odgovorna za kolaps moderne civilizacije, kot nuklearna eksplozija v moderni skupnosti. Pokazala je, da smo sposobni barbarizma, ideoloških vojn, genocida, brutalnosti in zavisti. Nikoli nismo bili priča takšnim grozotam. In začetna točka je bil vodja, ki je prisegel na njegovo ideološko misijo narodnega maščevanja in etničnega čiščenja. Šlo je za politiko na nečloveški način, z navdušenjem¹⁴.

23. avgust – dan črnega traku oziroma dan spomina na žrtve stalinizma in nacizma. Ta dan je od leta 2012 uraden Evropski dan spomina. Dan, ko razmišljamo o obsodbi totalitarnih režimov. Ki

¹² Gorodetsky, The impact of the Ribbentrop-Molotov Pact on the course of the Soviet Foreign policy. *Journal Cashiers du monde russe et soviétique*, 1990, str. 27-41, e-vir.

¹³ Več o opazovanju in mnenju Gorodetsky G. najdemo v članku na str. 27-41.

¹⁴ Kershaw, 2012, povzetek.

so bili tako nečloveški in napačni. Toda težko je praznovati, če govorimo o zelo kompleksni zgodovini, ki je tudi zelo zapletena in boleča. Režimi, ki so jih izbrali njihovi absolutistični voditelji. Voditelji, ki so peljali svoje države in svoje ljudi v smrt. Množično ubijanje. Holokavst. V sisteme, kjer trupla niso bila številke, ampak samo statistika. Nemčija in Sovjetska zveza – dve državi, ki sta svet, Evropo ter svoje prebivalce potisnili na prizorišče uničenja. Evropa nikoli več ni bila ista.

Tako je 23. avgust 1939 znan, kot dan, ko sta dve veliki diplomaciji podpisali hudičev pakt. Pakt, ki je Evropo popeljal v novo vojno. Letos mineva osemdeset let od uvertere v drugo svetovno vojno – eno najhujših vojn, ki se je kadarkoli zgodila v zgodovini človeštva. Pravilno in pošteno je ter že družbeno nujno, da se ta datum in obdobje nikoli ne pozabi. Ne samo za nas evropejce, kjer je bilo eno življenje ničvredno totalitarističnim vodjem, ampak kjer je eno življenje bilo neprecenljivo. Pravilno je, da se spomnimo vseh grozot, ki so bile storjene pod taktirko okupatorja. S ponosom se spominjamo vsake padle žrtve in življenja, ki nam daje opozorilo, da se takšna napaka sme pripetiti nikoli več. Nemčija še vedno prikazuje in raziskuje situacije, s ponosom. Daje glasen znak, da se zgodovina ne sme nikoli več ponoviti. Ruska federacija za razliko od Nemčije, še vedno skriva mnogo dokumentov in števil – vse zaradi osramočenja in neugodnosti. Po osemdesetih letih niso pripravljeni in se bojijo negativne note, ki bi bila še bolj izrazito usmerjena v njih in njihov sistem, ki ga kličejo sedaj demokracija.

Povzetek

Čeprav pakt v okviru njegovega potrebna obstoja na prvi pogled daje občutek, da je bil nujen za Sovjetsko zvezo, da si pridobi čas za moč, je bil njegov podpis dejansko znak izjemno hitrega preboja Hitlerja in njegove diplomacije. Dokaz njegove uničujoče in cinične politike, diplomatsko nasprotne obrnjene v Sovjetsko namero – kot uslugo od katere bo Sovjetska zveza imela največ prednosti, je pokazatelj njegove dvoličnosti. Hitlerjeve hitro vpenjajoče ideologije so bile izjemne. Njegova očitno različna ideologija vojaških napadov je Barbarossa - osvajalni napad Sovjetske zveze. Ne gre za vojno dveh držav, ampak za vojno dveh ideologij. Lahko bi rekli, da so ukrepi Zahoda prisilili Nemčijo in Sovjetsko zvezo k sodelovanju. Oba sta bila po koncu prve svetovne vojne

pritisnjeni ob zid in diplomatsko izolirani. Ali lahko s tega vidika razumemo, da bi se lahko izognili drugi svetovni vojni?

Pravimo, da je lažje organizirati zlo kot dobro. Uspeh je bolj samozavesten v hudičem načrtu. Razvedrilo gre za pogodbe, ki bodo preštele več trupel kot je naraščaj naroda. Kar je pravzaprav protislovno, če se spomnimo, da je Hitler želel vedno bolj čiste Nemce in da je Stalin potreboval vse več sovjetskih ljudi - toda ta načrt se je veselil prihodnosti v velikosti zemlje. Stalin je trdno in slepo verjel, da Hitler ne bo zlomil obljube pakta, lagal je sam sebi in svojemu narodu. Ampak imel je dvaindvajset mesecev trdno vez. In na koncu se je sovjetski vojak boril za domovino. To je misel psihopata- zamegljenega uma diktatorja - kot sta bila dva moška. Postavili so se na pedastal, da bi izbrisali milijone, čeprav so potrebovali čisto vsakega posameznika.

Pakt o nenapadanju je dober primer tako vojne, kot tudi tajne diplomacije, ki je dobil svoj podpis, seveda na zahtevo dveh absolutnih voditeljev, ki so potrdili sporazume. V dosegljivih diplomatskih depešah, očitno ne najdemo izjemnih špekulacij ali neenakosti. Na splošno sta sovjetska stran in nemška stran tako izjemno čisti, pragmatični in na splošno je pakt zelo realistično usmerjen. Vse je razvidno iz izpolnitve, saj je bil trgovinski sporazum v uporabi skoraj do napada. Izvedeni so bili tudi tajni protokoli. V vsakem primeru pa bralec ve, da je bil pakt lep primer diplomatskih gibanj, zlasti z nemške strani. Pakt, ki je prinesel korist. Enim bolj, kot drugim. Saj zato, pa imamo diplomatske veščine, mar ne?

V obdobju osemdesetih let smo utrpeli številne politične, geografske in identitetne spremembe. Po bližnjih obeh svetovnih vojnah smo se morali soočiti s toliko drugimi geopolitičnimi vojnami, ki jih sploh ne moremo opisati, glavna od njih je bila tridesetletna hladna vojna, ki se je končala leta 1989- Annus Mirabilis, tektonske spremembe, vojna brez nasilja in revolucija brez revolucije. Diplomacija je bila bolj aktivna in učinkovita, kot kdaj koli prej. Obnovljena in moderna Evropa zadnjih trideset let je lahko vroča mojstrovina vsem diplomatom, ki zaupajo svojemu umu in srcu, da bi omogočili nekatere spremembe, počakali in sestavili vse zapletene uganke, da bi uspeli narediti sodobno in enako združeno politično Evropo. Vendar pa obstaja veliko vprašanje - kaj ali kdo je za pol zaprtimi vrati? Kam gremo? Ali se bliža konec evropski politiki? O tem bomo razglabljali ob kakšni drugi priložnosti pod drugim naslovom.

LITERATURA

Knjižni viri

- Jazbec, M. (2007). Vojaška in obrambna diplomacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede
- Petrič, E. (2010). Zunanja politika-Osnove teorije in prakse. Ljubljana: CEP 2010.
- Potemnik, V.P. (1948). Zgodovina diplomacije, tretji zvezek. Ljubljana: Državna založba Slovenije
- Kershaw, I. (2012). Hitler. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Snyder, T. (2013). Bloodlands, Europe between Hitler and Stalin. New York: Cambridge University Press.
- Hill, E. L. (1974). *Die Weizsäcker – Papiere*. Frankfurt: Verlag Ullstein GmbH.

Spletni viri

- Šömen B. (2015), Svet 24, novice. Vse Stalinove ženske. URL: <https://novice.svet24.si/clanek/zanimivosti/566d2e3a65143/stalin-tiran-clovek-iz-zeleza> 03.12.2018
- Lilian Goldman Law library. Yale Law School. The Avalon project. Nazi-Soviet Relations Page. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/ns001.asp-ns115.asp. 07.12.2018

Članki

- Gorodetsky G., The impact of the Ribbentrop-Molotov Pact on the course of the Soviet Foreign policy. Journal Cashiers du monde russe et soviétique, 1990, page 27-41, URL: https://www.persee.fr/doc/cmr_0008-0160_1990_num_11_12_2018

